

ПРАВАТА НА ЖЕРТВАТА НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕ СПОРЕД ПРАВОТО НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

проф. д-р Поля Голева
Бургаски свободен университет

RIGHTS OF CRIME VICTIMS IN ACCORDANCE WITH THE LAW OF THE EUROPEAN UNION

Prof. Dr. Polyu Goleva
Burgas Free University

Abstract: The article concerns the basic rights of crime victims as regulated by Directive 2012/29/EU, the notion of a victim, the measures provided by the government for protection of the victims and the restoration justice.

Key words: European Law, Directive 2012/29/EU, victim, rights.

I. ПРАВНИ ОСНОВИ НА ДИРЕКТИВА 2012/29/ЕС

1. С Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25.10.2012 г. , която трябва да бъде транспонирана в държавите членки до 16.11.2015 г.(1), се установяват минималните стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления. Директивата заменя Рамково решение 2001/220/ПВР на Съвета. Рамковото решение е от 15. март 2001 г. и има за предмет унифицирането на правното положение на жертвите от престъпления в наказателното производство във всички държави членки.

2. Правното основание на директивата е чл. 82, параграф 2 от Договора за функциониране на Европейския съюз, според който държавите членки трябва да определят минимални правила, за да се улесни взаимното признаване на присъдите и съдебните решения. Директивата влиза в сила от 15.11.2012 г.

Освен на основание чл. 82, пар. 2 от Договора за функциониране на Европейския съюз, Директивата се създава на основата на Резолюция от 5.4.2011 г., в която Европейският парламент очертава новата политическа рамка за борба срещу насилието срещу жени, домашното насилие и гениталното осакатяване на жени.

3. Директивата отчита и Конвенцията на ООН за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените от 1979 г. , Конвенцията на Съвета на Европа относно предотвратяването и борбата с насилието срещу жените и домашното насилие от 2011 г., както и Директива 2011/93/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 2011 г. относно борбата със сексуалното насилие и сексуалната експлоатация на деца и с детската порнография, Рамково решение 2002/475/ПВР на Съвета от 2002 г. за борбата срещу тероризма.

II. ПОНЯТИЕ ЗА ЖЕРТВА

1. В разглежданата настояща директива изрично се подчертава, че престъплението не е само обществено опасно деяние, но то нарушава съществено основните права на гражданите, които са жертви на престъплението. Грижата на ЕС към жертвите на

престъпления се изразява и в това, че мерките и подкрепата на жертвите се предприемат независимо дали извършителят на престъплението е установен, задържан, дали спрямо него се провежда наказателно преследване и е осъден (2).

Жертвата или още известна с термина пострадал, увредено лице е обект на правна регламентация и разглеждане от различни отрасли на правото. Жертвата не е приоритет или запазено понятие само на наказателното и наказателнопроцесуалното право. Тя съставлява интерес и за други клонове на правото и затова към нейното правно положение проявяват внимание и гражданското и гражданскопроцесуалното право, конституционното право, основните права на гражданите, административното и административно процесуалното право. Затова жертвата стои в основата на националното, международно частното и международно публичното право и преди всичко на правото на ЕС, което е много чувствително към правното ѝ положение и ѝ отделя значително внимание.

2. По традиционни съображения обаче лицата, на които са причинени имуществени и неимуществени вреди, се смятат за „запазена територия” на наказателнопроцесуалното право, защото именно лицата, пострадали от престъпления, в най-голяма степен понасят отрицателните последици на най-тежките и обществено укорими деяния, на деянията с най-висока степен на обществена опасност. Затова и актовете на ЕС са насочени предимно към подобряване, облекчаване на правното положение на увредените от престъпления лица, които се наричат още и жертви на престъпления – victims. Но моята цел в настоящата работа е да се опитам да разгледам правното положение на жертвата от престъпление от позициите на нейните основни права и от гледна точка на тяхната защита.

3. Какво се разбира под „жертва на престъпление”?

Това е физическо лице, което е претърпяло вреди от имуществен или неимуществен характер като физическо, душевно или емоционално страдание или икономическа вреда – чл. 2, т. 1, б. а от Директивата. Жертви по смисъла на Директивата са и членовете на семейството на лице, починало в резултат на престъплението като съпруг, лице, което се намира в постоянна и стабилна интимна връзка, живее с жертвата, роднините по пряка линия, братята и сестрите и издържаните от жертвата лица.

4. В теорията и в съдебната практика жертвите се разпределят в два реда. На първо място, жертва е лицето, което е непосредствено увредено от престъплението. В деликатното право такива жертви се означават като жертви или пострадали от първи ред. Става дума за лица, на които е отнет животът или са причинени тежка, средна или лека телесна повреда, отнето, унищожено или повредено е имущество. Това са жертвите от първи ред.

На второ място идват лицата, които са претърпели вреди затова, че техни близки са били непосредствено увредени от престъпление или деликт. Това са деца, съпруг, родители, братя и сестри (3).

III. ЖЕРТВИ И МЕРКИТЕ ЗА ТЯХНАТА ЗАЩИТА

В правото на ЕС жертвите са предмет на друга квалификация. Тя се основава на критерия „мерки за защита и подкрепа”.

Кои групи от жертвите са обект на унифицирани мерки за защита и подкрепа?

жертвите на вторично, повторно виктимизиране

Това са лицата, които поради характера на извършеното срещу тях престъпление и особените връзки на жертвата с извършителите на престъплението са изложени на опасността от сплашване, отмъщение.

- децата – жертви.
- жертвите с увреждания
- лица, които се намират в близки отношения с извършителя на престъплението или се намират в някаква икономическа, социална, родствена зависимост от тях. Счита се, че те са изложени на по-висок риск от увреждане, защото поради характера на отношенията, в които се намират, има опасност от повторно насилие или виктимизиране.
- лица, които стават жертви на престъпления в държава – членка, на която не са граждани и в която нямат обичайно местопребиваване.
- жертвите на тероризма. Особеното при тях е че те са претърпели посегателства, насочени не конкретно срещу тях лично, а посегателствата са били предназначени да навредят в крайна сметка на обществото.

6. Какви мерки следва да се предприемат и да се унифицират? Директивата установява минималните мерки, което означава, че държавите – членки могат да разширяват правата на жертвите и да им предоставят по-висока степен на защита. Някои жертви поради ниската си възраст или според вида на насилието, упражнено върху тях, се нуждаят от специални мерки, за да бъдат равнопоставени с останалите пострадали от неправомерни деяния. Такива са следните категории мерки:

□ Мерки срещу вторично и повторно виктимизиране. Те се състоят в ограничаване на броя на контактите с жертвата, като се използва видеозапис на разпитите и тези записи се допускат в съдебното производство. Трябва да се вземат мерки за предотвратяване на неудобство на жертвата в съдебно производство, като се ограничи визуалният контакт с извършителя на престъплението, неговото семейство и съучастници. На практика това включва още наличието на отделни чакални, отделни входи. Жертвите и извършителят на престъплението трябва да се призовават на изслушване в различно време. Може да се използват комуникационни технологии като видеоконферентна, телефонна или интернет връзка.

Рискът от вторично виктимизиране може да се дължи на индивидуалните особености на жертвата, на вида и характера на престъплението, на обстоятелствата, при които то е извършено. Специално внимание за предотвратяване на този риск следва да се обърне на жертвите на трафика на хора, тероризъм, организирана престъпност и прочее, защото това са жертви, които обикновено са подложени на по-висока степен на вторично виктимизиране, сплашване и отмъщение. Те са по-уязвими в наказателния процес и затова именно през неговото времетраене трябва да се вземат подходящи мерки за защита.

□ Мерки за защита на децата – жертви. Някои жертви поради ниската си възраст или според вида на насилието, упражнено върху тях, се нуждаят от специални мерки, за да бъдат равнопоставени с останалите пострадали от неправомерни деяния. Те следва да имат всички права, признати от тази директива и да могат да ги упражняват по начин, който отчита тяхната способност за формиране на собствени възгледи.

□ Мерки за предоставяне на жертвите с увреждания на равни права с останалите лица, улесняване на достъпа до помещението, в които се провеждат наказателните производства и достъпа до информация.

□ Мерки за жертвите на тероризма – те се нуждаят от специално внимание, подкрепа и защита поради особения характер на престъплението, те се нуждаят от обществено признание и уважение от страна на обществото. Държавата трябва да защитава тяхното достойнство и сигурност.

□ Мерки за защита на лица, които са жертви на насилие, ако се намират в зависимости от извършителя на престъплението икономически, социални връзки или отноше-

ния, свързани с неговото местопребиваване. Грижите и подкрепата се оказват, независимо от родствената връзка между жертвата и извършителя на престъплението.

□ Мярка, изразяваща се в правото на жертвата да подаде жалба в рамките на наказателното производство, както и задължението на компетентните органи да потвърдят за подадената жалба. Целта е жалбата да послужи като доказателство, че престъплението е съобщено и съобщаването на полицията следва да се смята и за съобщаване на застрахователя, за да не може жертвата да загуби своите застрахователни притежания.

□ На следващо място една от мерките, които е длъжна да предприеме държавата членка е да създаде служби, осигуряващи подкрепа на жертвите, които може да се създават като публични или неправителствени организации, на професионална или на доброволна основа.

Мерките следва да се предоставят от държавата членка, на чиято територия е извършено престъплението и са настъпили вредите, освен ако лицето не е напуснало нейните граници. В този случай държавата членка е задължена да предоставя само подкрепа и защита, пряко свързани с наказателното производство, което тя провежда по отношение на престъплението.

IV. ВЪЗСТАНОВИТЕЛНОТО ПРАВОСЪДИЕ

1. Към мерките за подкрепа на жертвите следва да причислим и така нареченото Възстановително правосъдие. То заема специално място в системата от правни средства, насочени към защита на основните права на жертвата.

Възстановителното правосъдие е понятие на наказателнопроцесуалното право, но то има далеч по-голямо значение и надхвърля рамките на наказателния процес.

2. Възстановителното правосъдие се дефинира като процес, при който на жертвата и извършителя на престъплението се дава възможност с тяхно съгласие да участват активно в решаването на въпросите, възникнали от престъплението с помощта на безпристрастно трето лице. То включва медиация между жертвата и извършителя, събеседване със семейството, събиране на жертвата и извършителя на престъплението, както и техни близки за обсъждане на подходящо наказание. Възстановителното правосъдие следва да е поверително, освен ако наличието на по-висш обществен интерес изискват друго.

Според традиционната теория наказателното правосъдие е насочено предимно към наказване на престъпника и е акт, насочен към държавата, докато възстановителното правосъдие поставя акцента си върху вредата, причинена на жертвата. Съвременни изследвания на чужди и български автори показват, че досега интересите на жертвата са били negliжирани, а борбата срещу престъпността е предоставена само на държавните институции, които се занимават предимно с извършителя на престъплението (4). В същото време увеличената виктимизация на съвременното демократично общество налага нови методи и средства за борба срещу престъпността. Не само държавните институции, но и жертвите на престъпления, както и тяхното обкръжение следва да се включат в борбата срещу престъпността.

3. Възстановителното правосъдие е процес, чрез който страните, свързани с дадено престъпление, съвместно решават как да се справят с неговите последици (5). Възстановителното правосъдие включва много повече **действащи лица** – не само жертвата и извършителя на престъплението, но и тяхното обкръжение, представители на обществото. Според концепцията за възстановителното правосъдие конфликтът следва да се върне на лицата, между които той е създаден. Извършителят на престъплението трябва да съдейства за отстраняване на отрицателните последици, които е

причинил на жертвата. В този смисъл Германският Наказателен кодекс, съд и прокуратура вземат предвид поведението на извършителя на престъплението след извършването му, както и неговите усилия да достигне заедно с жертвата до взаимно разрешаване на конфликта (6).

Това, което е най-важният момент в тази концепция, е че акцентът се поставя върху **вредата** и се отделя първостепенно и специално голямо значение на жертвата на престъплението (7). Жертвата не се чувства изоставена в своето нещастие и безсилие, не изпълнява второстепенна, а главна роля. Жертвата получава удовлетворение, възстановителното правосъдие е предназначено да отстрани причинената травма. Неговата цел е да отговори в най-голяма степен на потребностите на жертвата. Целта на възстановителното правосъдие е възстановяване на пострадалия от престъплението.

4. Засага у нас възстановителното правосъдие намира израз в Закона за медиацията и Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадалите от престъпления. Медиацията е приложима както при престъпления от общ характер, така и от частен характер, които се преследват по тѣжба на пострадалия. В теорията се предлага тя да намира приложение само към престъпления от общ характер, за които се предвижда наказание лишаване от свобода до три години или друго по-леко наказание, както и когато е извършено по непредпазливост или от непълнолетен(8). Предимствата на медиацията е извършителят да изразява готовност и възможност да компенсира вредите от престъплението и по този начин ще бъдат възстановени вредите, а интересите на пострадалите да бъдат гарантирани в достатъчна степен. Процедурата по медиация е възможна преди образуването на наказателното производство, както и по време на наказателното производство. Характерно за медиацията е, че в нея участват пострадалият, извършителят и медиаторът. Медиацията може да приключи със споразумение между пострадалия и извършителя, което се подписва от тях и медиатора. С него се постига съгласие за обстоятелствата по извършеното престъпление, характера и размера на причинените вреди и отказ делото да се разглежда по общия ред, както и конкретните мерки, които страните са договорили – обезщетение на вредите, респ. тяхното поправяне от извършителя, участие в терапевтична или друга програма. Споразумението може да се одобри от органа, насочил извършителя и пострадалия към медиация и тогава наказателното производство не се образува или образуването се прекратява (9). Ако извършителят не изпълни или наруши поетите ангажименти, наказателното производство се образува или прекратеното се възобновява.

5. Другият инструмент на възстановителното правосъдие – финансовата компенсация на пострадалите от престъпления, е предвиден и уреден в Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадалите от престъпления от 2007 г. Само при изрично посочените в закона престъпления, които се считат за тежки умишлени престъпления, от които са настъпили смърт или тежка телесна повреда, жертвите имат право на финансова компенсация от държавата до максимален размер от 10 000 лв. Тази мярка се оценява в теорията като абсолютно половинчата и недостатъчна форма за осъществяване на възстановителното правосъдие у нас(10).

Извън посочените случаи, в България няма правна уредба на други възстановителни практики. Отчита се обаче, че на този етап е рано да се прилагат мерки като семейно-групово конферирание, възстановително конферирание, осъждащи кръгове, защото в европейските страни липсва достатъчно практика за тях, липсват законови разрешения, с изключения на някои пилотни проекти в други държави (11).

V. ПРАВА НА ЖЕРТВИТЕ СПОРЕД ДИРЕКТИВАТА

Обикновено тук вниманието се насочва към правата на жертвите, които им обезпечава наказателният процес, но както вече изтъкнах, това са универсални права

и следва да се разпрострат и към другите клонове на правото, които се занимават с правното положение на пострадалите.

1. Право на информация

За да осъществят това свое право, жертвите трябва да разполагат с информация. Директивата въвежда понятието „информирано решение” – това е решение на жертвата дали да участва в наказателното производство, дали да поиска преразглеждане на решението да не се провежда наказателно преследване и затова жертвата се нуждае от предварителна и достатъчна информация, предадена ѝ на достъпен език относно ходовете, които жертвата може да предприеме. Ако жертвата реши да упражни своите права, на нея компетентните органи трябва да дадат информация за времето и мястото на изслушването, обжалването на присъдата или решението по делото. Изключение прави само случаят, когато разкриването на информацията би попречило или навредило на делото или на определено лице.

Според чл. 75, ал. 1 НПК пострадалият трябва да бъде уведомен за правата си в наказателното производство. Органът, който образува до съдебното производство, е длъжен да уведоми незабавно пострадалия за това (12).

2. Право да обжалват решението за освобождаване на извършителя на престъплението.

Това право може да се прояви на две плоскости. Първо, то е право на пострадалия да обжалва отказа на съда да бъде конституиран като граждански ищец и правото му да обжалва присъдата в определена нейна част. На първия въпрос отговорът е отрицателен. Определението, с което се отказва допускане на гражданския иск за съвместно разглеждане в наказателния процес, не е посочено изрично като подлежащо на обжалване. Може да се обжалва само определението, с което се отказва допускането на частен обвинител (13). Жертвата има право на преразглеждане на всяко решение да не се провежда наказателно преследване. Макар процесуалните правила относно това право да се определят от националното право, държавите членки са длъжни да гарантират, че най-малко жертвите на тежки престъпления имат право на преразглеждане на решението да не се провежда наказателно преследване. Правото на преразглеждане на решението да не се провежда наказателно преследване, може да е взето от прокурор, орган на разследване, полицейски служител, като това право не касае решения, взети от съд. Предмет на правото на преразглеждане са решение на прокурора, което води до извънсъдебно споразумение и по този начин до прекратяване на наказателното производство, ако с него се налага предупреждение или задължение.

На втория въпрос също трябва да се отговори отрицателно. Гражданският ищец няма право да обжалва оправдателната присъда. В теорията се поддържат и двете виждания – че трябва да се обжалва и че не трябва да се обжалва (14). Но в българската литература като че ли преобладава схващането, че наказателното обвинение не трябва да се превръща във функция на гражданския иск. Правото на жалба на гражданския ищец е ограничено само до гражданската част на присъдата. То следва да се упражни в 15-дневен срок – чл. 319, ал. 1 и чл. 350, ал. 1 НПК.

3. Право на жертвата да даде показания и да бъде изслушана в хода на наказателното производство.

4. Право на жертвите на уважение от страна на компетентните органи, когато упражняват правата си.

5. Право на безплатен устен превод по време на разпита и право на жертвата да оспори решение, с което ѝ се отказва устен или писмен превод.

6. Право на жертвата да се осигури активно участие в съдебните заседания, право да представи доказателства в наказателния процес и да бъде изслушана в наказателното производство

7. Право на безплатен процес. От жертвите не следва да се изисква да правят разходи във връзка с участието си в наказателното производство.

8. Право на жертвата да иска връщане на имуществото си, иззето в хода на наказателното производство, освен при наличие на спор за собственост или когато притежаването на това имущество е незаконно.

9. Право на жертвата на преразглеждане на всяко решение да не се провежда наказателно преследване. Макар процесуалните правила относно това право да се определят от националното право, държавите членки са длъжни да гарантират, че най-малко жертвите на тежки престъпления имат право на преразглеждане на решението да не се провежда наказателно преследване.

10. Право на жертвата да изисква държавата да създаде необходимите условия за избягване на контакт на жертвата, респ. членовете на нейното семейство, с извършителя на престъплението; да изисква броят на разпитите ѝ да бъде сведен до минимум, медицинските прегледи да бъдат сведени до минимум и да се извършват, само ако това е абсолютно необходимо за целите на наказателното производство. В тази връзка пострадалият има право да получи защита на своята сигурност и тази на близките си. По негово искане може да му бъде осигурена лична физическа охрана от органите на МВР и да бъде разпитан като анонимен свидетел при условията на чл. 123 НПК. Може да бъде включен в програма за защита при условията на Закона за защита на лица, застрашени във връзка с наказателно производство, както и за възможността да бъде поставена забрана за обвиняемия да доближава пострадалия (15).

11. Други права, които предоставя нашият НПК на пострадалия, са право да иска обезпечаване на гражданския си иск – чл. 73, ал. 2 НПК; право на обжалване на постановленията на разследващия орган и прокурора – чл. 200 НПК; право да присъства при извършване на действия по разследването – чл. 224 НПК; право да присъства при предявяване на разследването – чл. 227, ал. 3 НПК.

Литература

- (1) Директивата е публикувана в ОВ L 315, 14/11/2012, с. 57-73
- (2) Освен престъпление, едно лице може да бъде жертва и на непозволено увреждане, което не съставлява престъпление.
- (3) Посочената тук класификация идва от деликтното право и критерият, въз основа на който се прави, е видът на причинените вреди и тяхното обезщетяване.
- (4) Така Чанкова, Д. Възстановителното правосъдие. Сравнителноправен анализ, 2011, С. „Авангард прима”, с. 19.
- (5) Пак там, с. 23.
- (6) Пак там, с. 69.
- (7) Пак там, с. 26.
- (8) Така Чанкова. Цит. съч., с. 246.
- (9) Вж. повече по този въпрос у Чанкова. Цит. съч., с. 248 и сл. Авторката подробно се спира на въпроса за медиацията и изисква тя подробно да се уреди в Закона за медиацията, както и да се впише изрично в НК като смекчаващо вината обстоятелство.
- (10) Така Чанкова. Цит. съч., с. 262.
- (11) Така Чанкова. Цит. съч., с. 250.
- (12) Така Смолечки. Гражданския иск в наказателния процес, 2011 г, София, Сиела, с. 45.
- (13) Това се приема и в съдебната практика – ТР 2/2004 г. по тълкувателно дело 2/2003 г. на ОСНК на ВКС; Смолечки. Цит. съч., с. 146. ВКС изрично посочва, че отказът на първоинстанционния съд да допусне до участие в процеса гражданския ищец не подлежи на обжалване.
- (14) Вж. Смолечки и цитираните от него автори – с. 147.
- (15) Смолечки. Цит. съч., с. 45.